

Ходорівська К.В.

**ВПЛИВ ПІВНІЧНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТА ПРИБАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН НА РОЗВИТОК
ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНІ У ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯХ**

У статті розглянуто історично спільні корені теоретичних основ формування національних систем трудового навчання в Україні та країнах Північної Європи та Балтії. У часи зародження теорії навчальної праці, у середині ХІХ століття, Україна була частиною царської Росії. Тому розвиток української педагогічної думки відбувався в межах російського освітнього простору, де українські педагогічні діячі також відігравали помітну роль. Становлення російської педагогічної системи трудового навчання у школі відбувалося за безпосереднім впливом передових педагогічних ідей фінської та шведської шкіл ручної праці. Тому доцільно розглядати вплив країн північної Європи на становлення української системи трудового навчання. З іншого боку, країни Балтії, зокрема розглянута у статті Латвія, були частинами Росії у той же час, що й Україна, тому на них поширювалися такі ж реформувальні процеси у трудовій педагогіці, що відбувалися і в Україні. Крім того, у часи незалежності (1919-1941 та з 1991) Латвія відчувала посилення впливу педагогічної думки північних країн, водночас зберігаючи художні фольклорні традиції латиських ремесел та на цій базі розвиваючи національне декоративне мистецтво. Тому вивчення історичного досвіду балтійських країн може бути корисним у пошуку шляхів подолання труднощів інтеграційного процесу української національної педагогічної системи в європейському освітньому просторі.

Ключові слова: ручна праця, трудове навчання, ремесло, творчість, спритність, педагогічна система, естетика.

Рецензент: Кузьменко В.В.

УДК 37.03

Черпак Ю.В.*

**ПІДГОТОВКА ПРОФЕСІЙНИХ КАДРІВ У ГАЛУЗІ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Зазначено, що підготовка фахівців для діяльності в галузі фізичної культури є складним та специфічним процесом, оскільки потребує усвідомлення соціальної спрямованості діяльності, що визначатиме особливості та місце фізичної культури і спорту в суспільстві. Потреба у підготовці професійних фахівців – учителів гімнастики та військової гімнастики (сучасний термін – фізичне виховання) набула актуальності у другій половині ХІХ століття, коли прогресивна громадськість почала популяризувати та пропагувати ідеї фізичного виховання через створення гуртків, товариств, курсів та інших об'єднань. Професійна підготовка фахівців з гімнастики окресленого періоду мала несистемний характер та не мала коректного методичного забезпечення, проте громадські ініціативи та просвітницька діяльність конкретних фахівців відіграли вирішальне значення для розвитку закладів професійної підготовки учителів гімнастики для закладів освіти з урахуванням краєвих зарубіжних і вітчизняних здобутків медичної та педагогічної науки.

Ключові слова: гімнастика, вчителі гімнастики, тілесні вправи, здоров'язбереження, компілятивні нариси.

Система підготовки фахівців для діяльності в галузі фізичної культури є складним і специфічним процесом, оскільки потребує не лише специфічних фахових знань та умінь, а й усвідомлення соціальної спрямованості діяльності (фізична рекреація, активне докільля, спорт, фізичне виховання дітей та молоді тощо), що визначатиме особливості та місце фізичної культури і спорту в суспільстві.

* Черпак Ю.В.*

С середини XVIII століття, як наслідок реформ Петра I, проводилася фахова підготовка з гімнастики, фехтування і плавання для російської армії (так звана військова гімнастика). XIX століття відзначилося планомірним запровадженням військово-фізичної підготовки у військові та деякі цивільні установи (кадетські корпуси, гвардійський корпус, школи при гвардійських кавалерійських полках, батальйони військових кантоністів, лікарські установи тощо) [3, с. 2].

Потреба у підготовці професійних фахівців – учителів гімнастики та військової гімнастики (сучасний термін – фізичне виховання) – набуває актуальності у другій половині XIX століття, коли прогресивна громадськість починає популяризувати та пропагувати ідеї фізичного виховання через створення гуртків, товариств, курсів та інших об'єднань, що потребує професійної підготовки фахівців – учителів, інструкторів, спортивних наставників.

Питання професійної підготовки фахівців з фізичного виховання розкрито у наукових розвідках тогочасних та сучасних педагогів-практиків – О. Анохіна, А. Барабанова, Л. Вовк, Б. Голощапова, С. Гуськова, М. Зубалія, П. Іванова, В. Крамаренка, В. Курашвілі, П. Лестафта, В. Платонова, Л. Сущенко, О. Суніка та ін.

Метою статті визначаємо окреслення організаційних та інформаційно-змістових аспектів діяльності установ з підготовки професійних кадрів фізичного виховання у контексті громадсько-педагогічного руху в Україні. Відповідно до поставленої мети визначаємо такі завдання: окреслити передумови створення закладів професійної підготовки фахівців з фізичної культури на межі XIX-XX століть; коротко схарактеризувати особливості діяльності установ щодо підготовки професійних кадрів для здійснення фізичного виховання та навчально-методичного забезпечення.

Фізична освіта, цілеспрямована діяльність щодо підготовки викладачів фізичної культури (фізичного виховання) та тренерів з окремих видів спорту як окрема галузь (напрямок) педагогічної освіти виокремилась у країнах Західної Європи (Данія, Швеція, Німеччина, Франція та ін.) у першій половині XIX століття з появою перших навчальних закладів з підготовки вчителів гімнастики (терміном *гімнастика* визначалась система фізичних вправ, методичних прийомів, які застосовувалися з метою всебічного фізичного розвитку та здоров'язбереження). У Російській імперії поява педагогів з фізичного виховання співпадає з серединою XIX століття.

Усвідомлення потреби у спеціальній підготовці фахівців з фізичного виховання знайшло своє відображення у відкритті державних та приватних установ та / або їх структурних підрозділів, зокрема класів та шкіл з підготовки вчителів гімнастики: клас калістенії (підготовка вчителів гімнастики і танців) при Миколаївському сирітському інституті (з 1853 р.), реальне училище з підготовки вчителів гімнастики й танців для інститутів шляхетних дівчат, курси з кантоністів (з 1854 р.), училища військового відомства (з 1857 р.), Стрілкова офіцерська школа (з 1857 р.), гімнастичні команди Зразкового полку (з 1857 р.), педагогічні класи училищ Військового відомства (з 1859 р.), Фехтувально-гімнастичний кадр (з 1861 р.), спеціальний Військово-морський гімнастичний заклад (1862-1878), учительська Військова семінарія (з 1863 р.), Навчальний піхотний батальйон (з 1863 р.), курси при лікарсько-гімнастичному суспільстві Петербурга (з 1869 р.) [3, с. 2-3]. Підготовка фахівців з фізичного виховання (учителів гімнастики та військової гімнастики) у другій половині XIX століття здійснювалась переважно у військових закладах або товариствах і мала спортивне військово-патріотичне спрямування.

Для розвитку системи цілеспрямованої підготовки педагогів – фахівців з фізичного виховання – значною подією стало прийняття в Російській імперії першої програми з фізичної культури та масове запровадження фізичного виховання як обов'язкової навчальної дисципліни до чоловічих військових та цивільних навчальних закладів [2].

Завдяки широкому громадському спортивно-оздоровчому руху виникає потреба у цивільних фахівцях з фізичного виховання, які могли б опікуватись фізичним розвитком, здоров'ям та спортивними зрушеннями членів спортивних та фізкультурно-оздоровчих гуртків, об'єднань, товариств. Не лише окремі представники громадськості, а й держава усвідомлювала таку потребу. Прикладом прояву такого державного усвідомлення можна вважати завдання від уряду П. Лесгафту – вивчення тогочасної західноєвропейської системи гімнастичної (фізичної) підготовки та підготовки вчителів фізичного виховання (гімнастики) з метою її запровадження на теренах Російської імперії. Проявом же громадського усвідомлення є відкриття за ініціативи П. Лесгафта Вищих курсів (з 1897 р. – курсів виховательок та керівниць фізичної освіти).

Нововведенням того часу вважаємо окремі цільові позиції щодо діяльності цих курсів, зокрема надання однакових прав учителям-предметникам і вчителям гімнастики; усунення від викладання гімнастики осіб, які не володіють анатомо-фізіологічними знаннями; проведення бінарних занять (залучення до викладання гімнастики викладачів інших предметів); створення спеціального цивільного навчального закладу з відповідним обладнанням та устаткуванням для цілеспрямованої фахової підготовки вчителів (як чоловіків, так і жінок) гімнастики.

Навчальний план, розрахований на трирічний термін підготовки, містив 20 навчальних дисциплін (математика, механіка, фізика, хімія, анатомія, фізіологія, ембріологія, біологія, ботаніка, зоологія, гігієна, психологія, педагогіка, історія педагогіки, загальна історія, теорія рухів, історія фізичного виховання, фізичні вправи та ігри, педагогічна практика та екскурсії) [3, с. 4]. Показовим для підготовки педагога з фізичного виховання є природничий блок, психолого-педагогічний, фаховий та практико-орієнтований, що сприяло комплексній підготовці педагога-практика, озброєного системою наукових теоретичних та прикладних знань і умінь. Запровадження екскурсій як обов'язкового компоненту підготовки сприяло ознайомленню як із місцем майбутнього працевлаштування, так і зі специфікою роботи профільних установ міста. Така організація навчання разом із вивченням праць П. Лесгафта («Основи природної гімнастики», «Про відношення анатомії до фізичного виховання», «Приготування вчителів гімнастики в країнах Західної Європи» та ін.) та М. Пірогова («Питання життя», «Школа життя», «Погляд на загальний статут наших університетів» та ін.), наявність лекторію провідних лікарів, усвідомленням громадськістю важливості фізичного виховання молоді та юнацтва зумовили популярність курсів і постійне зростання кількості бажаючих навчатися (з 1896 р. до 1906 р. кількість слухачів зростала з понад ста осіб до майже тисячі). Відповідно до даних початку ХХ століття, курси підготували понад 2 тисячі викладачів – фахівців з фізичного виховання, які працювали у гімназіях та інших навчальних закладах 165 міст царської Росії, що є показником загальнодержавного та громадського визнання високого рівня підготовки професійних кадрів за методикою П. Лесгафта.

1909 року відкрилася Головна офіцерська фехтувально-гімнастична школа (м. Санкт-Петербург), на кшталт якої почали відкриватися школи у воєнних округах імперії. Підготовка інструкторів з гімнастики (військової гімнастики) та спорту (його окремих видів) проводилась на курсах при спортивних товариствах, клубах, проте така підготовка не була масовою та з достатнім науково-методичним забезпеченням (за винятком курсів П. Лесгафта).

Як слушно зазначав доктор медицини П. Іванов, теорія і практика стосовно питань фізичного виховання знаходяться «не вь ладу» [1, с. 1], обґрунтовуючи власну точку зору у такий спосіб: там, де багато роблять, менше розмірковують та керуються традиціями, життєвими потребами, національними особливостями й схильностями, а не теорією. Проте наукова інформація багато що роз'яснює та запобігає здійсненню помилок. Такі роз'яснення є найважливішими для тих, хто керує фізичною освітою [там само].

Наголошуючи на появі при різних відомствах тимчасових курсів для підготовки викладачів гімнастики та інших дисциплін тогочасної фізичної освіти, П. Іванов провідну роль щодо відповідної підготовки надавав не контингентові слухачів, а практичній методиці дисциплін, які викладалися, з безпосереднім добором теоретичного матеріалу, доцільного та коректного для свого часу і цільової аудиторії. Він акцентував увагу, що за короткий проміжок часу, який відводився за навчальним планом на опанування курсу конкретної підготовки, незручними є витрати часу на пошук інформації з окремих дисциплін, зокрема анатомії, фізіології, гігієни, історії, методики тощо, оскільки ця інформація може й не мати практико-орієнтованого наповнення, а пропонував створити так звані «компілятивні» нариси, в яких було б представлено як теоретичний, так і практико-орієнтований матеріал на допомогу тим слухачам, які прагнуть вести курс фізичної культури («керувати фізичними вправами»). Можемо стверджувати, на основі вивчення праці П. Іванова «Теоретическія основанія телесныхъ упражненій», що її автор є одним з перших, хто створив «компілятивний» нарис для майбутніх вчителів і викладачів фізичної культури кінця XIX століття. Зазначимо, що на його основі було розроблено й інші методичні посібники початку XX століття з цієї та дотичної проблематики.

Коротко окреслимо основні аспекти, які знайшли відображення у «компілятивному» нарисі. Спираючись на провідну ідею того часу про єдність фізичного, розумового та морального виховання, які, маючи різючі відмінності у змісті, мають єдиний спільний предмет та мету – гармонійний розвиток особистості. Наголосимо, що за століття ані предмет, ані мета не змінилися, так само як і той факт, що під час виконання складної освітньої програми навчальних закладів рівномірність розвитку дитини порушується порівняно з дошкільним віком за рахунок фізичної складової. П. Іванов наголошував на недостатньому усвідомленні ролі, місця і значення «телесныхъ упражненій въ общемъ развитіи» [1, с. 5], обґрунтовуючи значущість фізичної культури як різнозначної складової загального навчального процесу, яка повинна мати доцільну зрозумілу організацію. Реально в школах того часу викладалась одна дисципліна – педагогічна гімнастика, яка, на жаль, не мала коректного методичного та кадрового забезпечення, що нівелювало гімнастику як систему вправ та рівноправну навчальну дисципліну.

У цілому гімнастику розрізняли як акробатичну (з метою доведення до ступеня віртуозного виконання відповідних вправ), лікувальну (з метою покращення здоров'я), військову (за вимогами військового побуту), гігієнічну (з метою компенсування наслідків гіподинамії), педагогічну (з метою забезпечення правильного фізичного розвитку дітей, підлітків, молоді) та ін.

Для навчальних закладів доцільними є гігієнічна та педагогічна гімнастики, оскільки саме вони мали забезпечити не лише збереження здоров'я, а й забезпечення фізіологічної рівноваги з метою забезпечення прогресу як в індивідуальному так і в суспільному розвитку [1, с. 6-7]. Усі вправи мають виконувати освітню функцію – наприклад навчити учня скеровувати власні рухи, долати перешкоди з найменшою втратою часу й енергії, вдосконалювати власні рухи тощо, сприяючи інтеграції волі, розуму та енергії. Така інтеграція потребувала професійно підготовлених фахівців, нестачу яких відчувала система фізичної освіти. На нашу думку, подібна ситуація, на жаль, є й зараз.

З метою покращення підготовки фахівців з фізичної освіти для навчальних закладів створювалось нове методичне забезпечення, як зокрема कंपілятивні нариси, що містили такі тематичні розділи: «Анатомія и фізіологія телесныхъ упражненій. Гігієна телесныхъ упражненій. Методика телесныхъ упражненій. Краткій историческій очеркъ телесныхъ упражненій» тощо [1]. Презентувались не лише авторські методики

і власне бачення, а їй надавалися відомості щодо впровадження шведської, англійської, вітчизняної гімнастики, відомих на той час.

Зазначимо, що початок викладання гімнастики припадає на 30-і роки XIX століття, коли у Москві почалась за ініціативи директора ортопедичного закладу Манділені підготовка вчителів гімнастики. У середині XIX століття було створено команду з 30 осіб для викладання гімнастики, переважно військової. 1863 року вчительська семінарія військового відомства почала системну підготовку вчителя гімнастики. 1874 року було утворено комісію під головуванням Грота, до складу якої увійшли представники різних відомств, гімнастичного товариства та фахівці, з ініціативи якої було прийнято рішення про відкриття центрального гімнастичного інституту для Військового відомства, для Міністерства народної освіти та для IV Відділу Власної Його Величності канцелярії з метою підготовки вчителів гімнастики (як чоловіків так і жінок) з попередньою гімназійною освітою. І хоча проект лишився на папері, частина ідей знайшла відбиття у просвітницькій та викладацькій діяльності П. Лесгафта.

Таким чином, можемо стверджувати, що професійна підготовка фахівців з гімнастики окресленого періоду мала несистемний характер і не мала коректного методичного забезпечення, проте громадські ініціативи та просвітницька діяльність конкретних фахівців відіграли вирішальне значення для розвитку закладів професійної підготовки учителів гімнастики для закладів освіти з урахуванням кращих зарубіжних і вітчизняних здобутків медичної та педагогічної науки.

Перспективами подальших розвідок вбачаємо окреслення внеску конкретних просвітників у розвиток теорії та практики фізичного виховання кінця XIX – початку XX століття.

Література:

1. Иванов П. Теоретическія основанія телесныхъ упражненій / П. Иванов. – С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, В. О., 1891. – 5 л., 28. – 162 с.
2. Курашвили В. А. Система подготовки преподавателей физкультуры и тренеров в Российской империи и в СССР [Электронный ресурс] / В. А. Курашвили. – Режим доступа: <http://bmsi.ru/doc/2fa20132-0fcf-4a30-a5b3-953b1b1c64a5>.
3. Суценок Л. П. Становлення і розвиток вітчизняної системи професійної підготовки фахівців фізичного виховання та спорту : [навчальний посібник] / Л. П. Суценок. – К. : Видавництво ПП «Екмо», 2004. – 158 с.

Черняк Ю.В.

ПОДГОТОВКА ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАДРОВ В ОБЛАСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ

Отмечено, что подготовка специалистов для работы в области физической культуры является сложным и специфическим процессом, поскольку требует осознания социальной направленности деятельности, определения особенностей и места физической культуры и спорта в обществе. Потребность в подготовке профессиональных специалистов – учителей гимнастики и военной гимнастики (современный термин – физическое воспитание) – стала актуальной во второй половине XIX века, когда прогрессивная общественность начала популяризировать и пропагандировать идеи физического воспитания через создание кружков, обществ, курсов и других объединений. Профессиональная подготовка специалистов по гимнастике очерченного периода носила несистемный характер и не имела корректного методического обеспечения, однако общественные инициативы и просветительская деятельность отдельных специалистов сыграли решающее значение для развития учреждений профессиональной подготовки учителей гимнастики для учебных заведений с учетом лучших зарубежных и отечественных достижений медицинской и педагогической науки.

Ключевые слова: гимнастика, учителя гимнастики, телесные упражнения, здоровьесохранение, компилятивные очерки.

Cherpack Yu.V.

PREPARATION OF PROFESSIONAL PERSONNEL IN THE FIELD OF PHYSICAL UPBRINGING AT THE END OF THE XIX-th – THE BEGINNING OF THE XX-th CENTURY

It is indicated, that training for the activity in the field of physical culture is complex of specific processes, and requires awareness of social orientation activities that determine features, location of physical culture and sports in society. The need of training of professionals – teachers of gymnastics and military exercises (modern term – physical education) has acquired urgency in the second half of the nineteenth century, when progressive public began to popularize and promote the ideas of physical education through the establishment of clubs, societies, courses and other associations. In general, it was marked acrobatic gymnastics (for different types of performances outdoor and indoor ones), medical (to improve health), military (with military life demands), hygienic (to avoid the effects of physical inactivity), teaching (to ensure proper physical development of children, adolescents, youth) and others. For education it is appropriate hygienic and educational exercises, as they must not only preserve health, but also provide physiological balance in order to progress both in individual and in social development. Professional training in gymnastics specified period of time when it was lack of system character and it was absent correct methodological support, but public initiatives and educational activities favoured to people who played crucial for the development of vocational training, who had worked out special exercises for teachers of educational institutions on the basis of the best foreign and native achievements of medical science and teaching.

Key words: gymnastics, teachers of gymnastics, physical exercise, health saving, compilative essays.

Рецензент: Кузьменко Ю.В.